

DOI

10.66073/ReFocus-Conf/
0910091

QR-kod
maqolaning DOI
sahifasini
ochadi

SAHIFALAR

487–492

TIL

Qoraqalpoq

IQTIBOS UCHUN

Buxarbaeva Jazira Jaksilikovna,
Perdebaeva Gúlar Maxashbaevna.
T.Mátmuratov shıǵarmalarında awızeki
sóylew tili birlikleriniń jumsalıwı //
«O‘zbekiston olim ayoallarining
mamlakat taraqqiyotiga qo‘shayotgan
hissasi» mavzusidagi xalqaro ilmiy-
amaliy konferensiya materiallari
(Nukus, 2026-yil 9–10-oktyabr). –
Nukus, 2026. – B. 487–492. – DOI:
[https://doi.org/10.66073/ReFocus-
Conf/0910091](https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910091)

«O‘zbekiston olim ayoallarining
mamlakat taraqqiyotiga
qo‘shayotgan hissasi»

XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA
NUKUS, 9–10-OKTYABR 2026

T.MÁTMURATOV SHÍǴARMALARÍNDÁ AWÍZEKI SÓYLEW TILI BIRLIKLERINIŇ JUMSALÍWÍ

Buxarbaeva Jazira Jaksilikovna

F.f.f.d (PhD)

*Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
bjazira90@mail.ru*

Perdebaeva Gúlar Maxashbaevna

*Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti
Qaraqalpaq filologiyası hám jurnalistika fakulteti 3 v topar studenti
gulzarperdebaeva6@gmail.com*

Annotatsiya: Maqolada shoir T.Matmuratov asarlaridagi og‘zaki nutq tiliga xos bo‘lgan birliklar o‘rganiladi. Shoir asarlaridagi og‘zaki nutq tiliga xos bo‘lgan birliklarning so‘z turkumlariga bog‘liqligi va emotsional-ekspressiv ta’sirchanligi tahlil etildi.

Kalit so‘zlar: T. Matmuratov ijodi, og‘zaki nutq birliklari, emotsional-ekspressiv vositalar, badiiy uslub.

Аннотация: В статье изучаются единицы, характерные для устной речи в произведениях поэта Т. Матмуратова. Анализируется принадлежность этих единиц к частям речи и их эмоционально-экспрессивная выразительность.

Ключевые слова: Творчество Т. Матмуратова, единицы устной речи, эмоционально-экспрессивные средства, художественный стиль.

Abstract: The article examines the units characteristic of oral speech in the works of the poet T. Matmuratov. The analysis focuses on their relation to parts of speech and their emotional-expressive impact.

Keywords: T. Matmuratov’s creativity, oral speech units, emotional-expressive means, artistic style.

Kirisiw. Tólepbergen Mátmuratov ana tilimizdiń bay múmkinshiliklerinen orınlı hám sheber paydalanıp, qunlı shıǵarmalardı dóretken. Ol ózi jasaǵan dáwirdeń koloritin, zamanlaslarınń mashqalaların tildiń kórkemlew quralları, avtorlıq teńewler, turaqlı sóz dizbekleri, naqıl-maqallar hám t.b. til birlikleri járdeminde sheber súwretlegen. Sonlıqtan da shayır shıǵarmalarınń kórkem shıǵarmalarınń tilin úyreniw, sóz qollanıwdaǵı ózine tán ózgesheligin, sheberligin kórsetiw lingvopoetikalıq izertlewlerdiń áhmiyetli máselelerinen esaplanadı.

Tólepbergen Mátmuratov shıǵarmaları pikirlerdiń názikligi menen tereńligi, sózlerdi qollanıwdaǵı sheberlik, súwretlengen ómir qubılıslarınıń jańalıǵı menen ajralıp turadı. Onıń qosıqlarında tábiyat, tuwılǵan jer teması ayırıqsha yosh penen jırlanadı. Onıń dóretiwshiligine tán jáne bir sıpatlı belgi adamgershilik, insan qálbiniń tazalıǵı, ómirge qushtarlıq, jaqsılıqqa janı qumarlıq, jamanlıqqa qarsı gúres, ulıwma ómirge filosofiyalıq oy juwırtıw onıń pútkil poeziyasınıń baslı baǵdarına aylanıp ketken.

T.Mátmuratov poeziyası, sonıń ishinde lirikası tematikalıq jaqtan júdá ráńbáreń. Onıń qosıqlarında tábiyat, tuwılǵan jer teması ayırıqsha yosh penen jırlanadı. Onıń dóretiwshiligine tán jáne bir

sipatli belgi adamgershilik, insan qalbiniń tazalıǵı, ómirge qushtarlıq, jaqsılıqqa janı qumarlıq, jamanlıqqa qarsı gúres, ulıwma ómirge filosofiyalıq oy juwırtıw onıń pútkil poeziyasınıń baslı baǵdarına aylanıp ketken.

T.Mátmuratov dóretpelerinde awızeki sóylew tili birlikleri shayırdıń ózine tán sóz qollanıw ózgesheligin, stilin kórsetip beriwshi qural wazıypasın atqargan. Ol atlıq, feyil, kelbetlik, rawısh sóz shaqabınan bolǵan sózlerdi awızeki sóylew tili stilinde sheber qollanǵan.

Awızeki sóylew tiline tán birlikler mánileriniń baylıǵı, astarlılıǵı menen ajıralıp, tásirli bolıp keledi. Tólepbergen Mátmuratov shıǵarmalarınıń tiykarǵı ózgesheligi ol kúndelikli turmısta qullanılıp júrgen, hámmege ortaǵ ápiwayı sózlerdi paydalanadı. Shayır shıǵarmalarında qollanılǵan sózler pútkil xalıqqa túsinikli. Mine usı ápiwayılıǵı, álpayımlılıǵı óz shıǵarmalarına da sińgen. Shayır shıǵarmaları qaraqalpaq tiliniń sózlik quramına kiretuǵın, biraq sózlik qordan orın almaǵan, ádebiy tilde ónimsiz qollanılatuǵın sózler toparınıń ishinde awızeki sóylew tili birlikleri, dialektizmler, gónergen sózlerge oǵada bay. Onıń dóretpeleriniń ishinde poemalarınıń tili awızeki sóylew tiliniń birlikleri hám vulgarizmlerge júdá bay.

Materiallar hám metodlar. Sóylew tili leksikasına kiretuǵın leksikalıq birlikler stillik jaqtan, mánilik tásirlilegen ayrılıp turadı. Sonlıqtan, kórkem sóz sheberleri olardı súwretlew quralı retinde shıǵarmaǵa tábiyiylik, anıqlıq, kórkemlik máni beriwde kóp qollanadı [3.113].

Shayır dóretpelerinde awızeki sóylew tiline tán birliklerdi sheberlik penen orınlı qollanǵan.

Sol balaǵa an-tań bolıp qararman,

Meniń *miyttáy* kewilimde tolı árman:

«Haq jarılqap» aǵam kelse bir kúni,

Men de sonday bir qayısı bolarman... («Eske túsiriw»).

Shayır súwretlep atırǵan qaharmanınıń jas ózgesheligi hám psixologiyasın súwretlep beriwde *miyttáy* sózin orınlı qollanǵan.

Sóylew tili adamlar arasında qarım-qatnas quralı bolıwı menen birge, hár bir insannıń waqıya-hádiysege hár qıylı psixikalıq sezimlerin jetkerip beriwshi qural bolıp tabıladı. Til adamlar arasında tek ǵana kommunikativlik xızmet atqarıp qoymastan, estetikalıq tásir kórsetiw funkciyasına da iye bolǵanlıǵı ushın, awızeki sóylew tiliniń birlikleri de kórkem shıǵarmada estetikalıq tásirshenligi joqarı súwretlew qurallarınıń qatarına kiredi.

Prof. Sh.Abdinazimov «Lingvopoetika» miynetinde awızeki sóylew birlikleriniń kórkem obraz dóretdewdegi xızmeti haqqında tómendegishe pikir bildiredi: «Shayırdıń sheberligi xalıqtıń tilindegi emocionallıq tásirlilegen kúshli sózlerdi tek tańlap qollanıwda emes, al zat hám qubılıstıń belgisin ańlatatuǵın xalıqtıń tilinde onsha jiyi qollanbaytuǵın ayırım sózlerdi óz ornında qollanıw arqalı oqıwshınıń yadında uzaq saqlanatuǵın obrazlardı payda etedi» [1.91].

Nátiyjeler. Awızeki sóylew tiline tán birliklerdi qollanıwda feyil sózlerdi qarapayım xalıq tilinde qalay qollanılatuǵın bolsa, sol qálpinde qollanıw jaǵdayları kóplep ushırasadı. Shayır ishki sezimlerin erkin jetkerip beriwde awızeki sóylew tiliniń birliklerinen kóbirek paydalanǵan. Mısalı,

Neǵıla rem eger kóz kórgen,

Kónil jaqınlarım bolmağanda?! («Jaqsılıq» dúrkin).

Jap boyında súyrik shıǵıp,

Qıltıysqan máhálinde («Erikler gúllegende» dúrkin).

Miyzamda *millıyar* shóppler qanshama («Muhabbat gúli»).

Jumısıńa bar.

Bul jerde *bılshıldap* turıpsań qurı!

Neǵıp júrseń, bar sen, jumısıńa ket!

Hátte *ótá ketti* jumısın taslap («Jaqsı adamnıń júregi» poeması).

Shayır dóretpelerinde qaharmannıń túr-túsin, is-háreketlerin, xarakterin súwretlep beriwde awızeki sóylew tilinde qollanılatuǵın atlıq hám kelbetlik sózlerdi de sheber qollanǵan. Mısallar:

Óziniń *pıǵılınan* ózi túńilip, («Aspannan alaǵat bultlar kóshpekte»).

Jigit súyer minez-qulqın tek,

Sol ıshqını *ánayı* demeń («Sawal» dúrkin).

Áwelden *sumıray* ekenseń, *naysap!* («Jaqsı adamnıń júregi» poema).

Hesh nárese joq oyında,

Qızımsań-aw *áńódek* («Boy teńestiriw»).

Shayır shıǵarmanıń kórkemligin arttırıwda ayırım ráwish sózlerdi de qarapayım sóylew tilinde qollanǵan. Mısallar:

Toy lipasın kiyip *bul manda*,

Jas jubaylar keler hárdayım.

Bul káraǵa kelip alaman,

Meniń mayıp halımdı kórsin («Urıs dártleri» poema).

Qolı tiyse keler *bulmanǵa*.

Usı mannan gúzar ótedi.

Bul káradan ótken mashına

Awır nárselerdi tasıyma? («Aysánem» poeması).

Naǵış, párdóz, hásem, sewgi, áńódek, qáwpek sózleri shayır dóretiliwshiliginde ózine tán sheberlik penen qollanılǵan.

Esken sayın qumdı *naǵışlap*,

Dalalardı samal aymalar («Báhár samalları»).

Shayır keltirip ótilgen qosıq qatarlarında súwretlep atırǵan kórinisti obrazlı súwretlep, názik sezimlerdi de sheberlik penen oqıwshıǵa jetkerip bere alǵan. Shayırdıń «Báhár samalları» shıǵarmasında pikirdi, sezimlerdi ózgeshe lapız benen bere alıwı, báhárdiń jıllı lebi, tábiyattıń adam janına lázzet baǵıshlaytuǵın ózgeshe qubılısların seziniwge iytermelewı shayırdıń ózine tán sheberligi bolıp tabıladı.

Otırıs-turısın sonday saldamlı,

Sóz aytar eń *párdóz* berip ándamlı,

Satırańa ushıraǵan arlandı,

Ġarrılar ishinde ushıǵa ediń («Jawın jawıp turdı sáske waqtında...»).

Ótiriktiń *párdózı* sózler,

Haqıyqattıń nusqawı sózler,

Adamzattıń yar-dosı sózler,

Adamzattıń dushpanı sózler («Ullı»).

Shayirdin jeke stilin korsetiwshi *pardo*z sózi astarli manide qollanilip, *shiray* sóziniin sinonimi sipatinda jumsalip, shigarmada pikirdi otkirlestiriw, ekspressivlikti tamiyinlew maqsetinde sheberlik penen qollanilgan.

Kiyimin *hasem*,
Kiyatirgan doktor jigitpe desem,
Kepserlewshi Qallibeksen,
bayqasam («Tutasıw»).

Aspan uyip qap-qara bultın,
Quydi jawın, quydi noserlep.
Tereklerdin juwıp ol girtin,
Atiraptı ketti *hasemlep* («Jawın»).

Shayirdin keltirilgen eki shigarmasında *kor*kem, *shirayli* sózleriniin sinonimi sipatında *hasem* sózin de orinli qollanilganin koriwimizge boladı. Birinshi keltirilgen misalda qaharmannin tur-tusin suwretlew ushin qollanilip, ekinshi keltirilgen misalda tabiyat korinisin suwretlewde sheberlik penen qollanadı.

Qısta muz qatsa da Aral teńizde,
Sewgi guli oser bul konilimizde («Senin har kelgenin bahar kelgendey»).

Shiramıtsam onı senbe dep,
Oyım eken qurı *angodek* («Periyzat»).

Basqalar senin aldında,
Qawpek sózdi tonna qılar («Qalemles ozbek shayırlarına»).

Shayir keltirilgen qosıq qatarlarında *sewgi guli* sóz dizbegi arqalı muhabbat sezimlerin obrazlı suwretlegen bolsa, *angodek*, *qawpek* kelbetlikleri jardeminde sadalıqtı ham hiylekerlikti sheber suwretlegen.

Avtor oziniin aytajaq bolgan oy-pikirlerin oqıwshıga toliq ham aniq jetkerip beriw maqsetinde oz ana tiliniin bay gaziynesinen de, basqa xalıqlardin tillerinen de sheberlik penen orinli paydalanıan.

«Har qanday shayir ulıwma xalıqlıq tildin sozlik qorınıin bazasında oziniin jeke shayirliq sozligin doretedi. Shayirdin bul sozligin baqlaw ham uyreniw onin jeke shayirliq stilin anıqlawga jardemlesedi» [2.26].

T.Mátmuratov shigarmalariniin sozlik quramında ayırım rus tilinen ozlestirilgen sozler awızeki soylew stilinde qollanıanin koremiz. Misalı, shayirdin «Qızganshaq gorqawga» shigarmasında suwretlep atirgan qaharmannin obrazın ironiyalıq usılda, varvarizmler arqalı sheber ashıp berilgen.

Ulken trubameken deysen ishegi,
Limonadı laqıldatıp ishedi.
Hatte onda ulken *rot* bar,
Birden sıyıp keter buterbrodlar.

Shayir ishi tar, ishine qıl sıymas darejedegi qaharmannin ashkózligin ulken *rot* sózi arqalı sheber suwretlegen.

Bizin Nokis usı künde,
Usap barar *Maskewge* («Agıp barar aq sawle»).

Bul tuwrı sóz mine esitin,
Bul sóz jaqpas hesh bir qaqayga.
Inanbasan usı qosıqtı,

Oqip berin *lyuboy* apayga («Eske túsiriw»).

Shayır xalıq arasında ónimli qollanıwshı *Máskew*, *lyuboy* rus sózlerin qollanıw arqalı pikiriniń isenimliligin támiyinlewde, pikiriniń tastıyǵı sıpatında orınlı qollanǵan.

Awızeki sóylew tili elementleriniń ishinde, shayırdıń individuallıǵın kórsetiwshi qurallar da bar. Shayırdıń «Uris dártleri» poemasında uristıń aqıbetlerinen qıynalǵan xalıq hám urısqa ketken erlerge hayallardıń qayǵırıw sezimleri de anıq súwretlengen. Mine usı sezimlerdi jetkerip beriwde shayır awızeki sóylew birliklerine júgingen.

«Qosıp-shatıp bul bergen pulǵa

Tank alıp min» dep jiberdim («Uris dártleri» poeması).

Shayır dóretpelerinde awızeki sóylew tili birlikleri shıǵarmanıń ideyasın kórkem, tásirli súwretlewde, sonday-aq qaharmanlardıń qáhárin, gázebin, quwanışın, ishki gúyzelislerin dál súwretlep beriwde áhmiyetli qural sıpatında qollanılǵan.

Shayır awızeki sóylew tiline tán sinonimlerdi qatar qollanıw arqalı, pikirdi gradaciyalıq usılda ótkir, tásirsheń súwretlewge erisken.

Sóyleydi bul dúnya talay zamanlar,

Túnerip-túnerip tuńǵıyıp bolıp,

Áydarha tilindey tili jalańlap,

Topalań, ulı-shuw, qum-quwıt bolıp («Dúnya sóyley biler»).

Onıń hawazında *gázep, álamat*,

Úmit qarańǵıda kúlip turadı («Shól búlbili»).

Sonday-aq, shayır *aqmaq* hám *qáwpek* sózlerin sinonim sıpatında sheberlik penen orınlı qollanǵan.

Saǵan artıq bolar sol adam,

Mın *qáwpekten*, million *aqmaqtan* («Namıs»).

Shayır *gún* hám *lal* sózlerin shıǵarmanıń emocionallıǵın, ekspressivligin arttırıw maqsetinde sheber qollanǵan.

Sen aytarsań meni *gún* be dep,

Zibanım *lal*, sóyler júregim («Júregim sóyler»).

Shayır ayırım adamlardıń unamsız xarakterin beriw maqsetinde *shermende* hám *masqara* sózlerin qatar qollanadı.

Jurttan jıyǵanlardıń awzı gáshshiyip,

*Shermendes*i shıǵıp, *masqara* bolsın («Biz qushaq ashamız ashılıwlarǵa»).

Tilimizde *naz* sózine turaqlı túrde sinonim bolıp jumsalatuǵın sóz joq. Biraq shayır *naz* qız bala tábiyatında is-háreket, qıymıl arqalı sáwlelenetuǵınlıǵı ushın bul sózge sinonim sıpatında *qılıq* sózin qollanǵan.

Qup kelisken qáddi-boyında,

Qanshama *naz*, qanshama *qılıq* («Aysánem» poeması).

Juwmag hám usınıslar. Ulıwmalastırıp aytqanda, T.Mátmuratovtıń dóretpelerinde awızeki sóylew tiline tiyisli elementler kórkem tekste shayır tárepinen bir qansha stillik maqsetlerde orınlı qollanılǵan. Hár bir qollanılǵan sóz shıǵarmanıń ideyasın ashıp beriwde, shıǵarmanıń kórkemligin, tásirsheńligin arttırıwda, qaharman xarakterin ashıp beriwde, insanlar ortasındaǵı qarım-qatnastı

a'latiwda, insanniń psixikalıq sezimlerin súwretlewde, lirikalıq qaharmanniń ishki sezimlerin ashıp beriwde áhmiyetli qural wazıypasın atqargan. Sonday-aq, shayır shıǵarmalarınıń morfopoetikasın da tereńnen úyreniw qaraqalpaq til biliminde lingvopoetika tarawınıń tereńnen úyreniliwine úlken xızmet etedi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Абдиназимов Ш. Лингвопоэтика. – Toshkent.: 2020.
2. Белецкий А.В. В мастерской художника слова. М.: 1989.
3. Қарлыбаева Г. Әжинияз шығармалары тилиниң семантика-стилистикалық өзгешеликлери. Нөкис.: 2017.
4. Мәтмуратов Т. Сайланды шығармалары. – Нөкис: Қарақалпақстан, 2019.